

М. ГОРЬКИЙ

РАССКАЗЫ

НОВОСИБГИЗ · 1940

Ой.99

Р2

Г71.

М. ГОРЬКИЙ

РАССКАЗ ТАР

19 40

НОВОСИБИРСКИЙ ОБЛАСТНОЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО

СОДЕРЖАНИЕЗИ

Сөс пажы	3
Буревестниктенъ аара сарын	8
Лаччиннанъ аара сарын	10
Макар Чудра	19

СОС ПАЖЫ

Алексей Максимович Горькийдинъ адын пистинъ великий социалистический родинаанъ калыктары-ла эбес, парчын мирдинъ ишчилери түгезе чакшы унънапчалар. Аанъ канче-канче он тиллерге көчүрүлген произведениялерин чер ўстүнинъ рабочийлербе крестьяннары кын келип, кёйлен келип кырычалар.

Молотов аргыш М. Горькийди чыыгчыткан күн 1936 чылдынъ июнь айынынъ 20 күнүнде айткан: «Рабочийлербе ишчилер Горькийде постарын, постарынынъ кижиzin, постарынынъ чадыгын — судьбазын, постарынынъ алынанъ кайдиг полчанънарын көрчалар. Ане аанъ аара пистинъ странаанъ ишчилербе ёске страналардынъ ишчилери Горькийке ээде кёйлендилер, ээде кёйленчалар, ээдок мынанъ аара кёйленерлер».

М. Горький литературага калыктынъ түбиненъ келген. Аны мировой культурынъ вершиназынга, слава-антъ мөзүгинге рабочий класс воспитывать эдип, кёдүрүп алды.

Горькийдинъ абазы — Максим Савватиевич Пешков — нижегородский столяр — краснодеревщик полган, иchezи, тезе, нижегородский красильщиктинъ (сырчынынъ) Василий Кашириннинъ, кадыг, кемчи, чединмес чадыгба могап парган кижининъ кызы полган. М. Горький 1868 чылдынъ март айынынъ 28 күнүнде туган. Төрт чажында абазынанъ, он чажында ичезн-

ненъ чат калды. Ичези ёлген сбонда кадыг акказы палазынынъ палазынга айтты: «Ну, Алексей, сен медаль эбессинъ, мойнымга азыларга чарабас, кижиге париштей кёрдаа». Он чаштыг Горький кижиге иштеэрge парбысты. Ол азак кебибе садышчыткан магазинде мальчик (оолак) полган, пароход буфединде посудник полган, птицелов, грузчик, пекарь, садовник, дворник полуп, ыларданъ-ла ёске иштерди иштеген.

«Детство», «В людях», «Мои университеты», теп, повестьтерде кичигинде, оглан тужында позынынъ чажачанъынанъ аара, позынынъ чер ўстүнде алчанъ чериненъ аара күрежип парган аар чолынынъ тынъ чарык картиназын пазып алган.

Чегирбе чаштыг Горький Қаспийге чазаг парды. Царицыннынъ кыйында тебир чолда сторож полуп, весовщик полуп кыштап шык парды, часкызын, тезе, Тамбов, Рязань, Тула чаа позынынъ ёс-туган черинге Нижний Новгородка нан келди. 1891 ч. пазок Донга (Новороссийский чаа, Кара талај кажыба) парча. Күскүзин 1892 чылда Тифлиске четча: «Мен чөрген чөрүш,— теп, паскан Горький, — теэн чөрерденъ аара полбаан, кайда чатчытканымны, мени эбирае кайдиг калык чагчытканын корерденъ аара санаганма полган». Ол чөрген чөрүште М. Горький ол шендеги революционный молодежьпе, революционный рабочийлербе танышча, паштапкы социал-демократический кружоктарда участвовать этча. Аанъ соонда он чылдынъ пажында, аттыг-шантыг писатель пол парган шенинде, революционный социал-демократияба — большевиктербе коштая связываться эдилча. Ане аанъ ол тынъ чакшы чадыры ыларба, большевиктербе пирге эртча.

1892 чылдынъ сентябрь айынынъ 12 күнүнде Тифлис, теп, турада шыккан «Кавказ», теп, газетте М. Горькийдинъ паштапкы произведениязи «Макар чуд-

ра», шыкча. Ол чадыгда иоо-да небеденъ бре позын, свободаны тоолапчыткан оглан чаштыг, гордый цыганнарданъ Лойко Зобарба Раддаданъ аара пазылган легенда. «Мен свободный кижибим, кайде-ле чадарга саназам, ээде чадарым!» — теп, айтча Лойко. Радда ээдок айтча: «Воляны, Лойко, сененъ артык кёөленчам».

1903 чылга М. Горькийдинъ четти книга шыкча. Ол тынъ улуг успех иметь эткен, книгалары ол темде полбаан количествоба тарапча (чарым миллионга чагын). В. И. Ленин 1901 чылдоок Горькийди Нижний Новгородтанъ Арзамас, теп, уездный турага ссылкага ысканнарынанъ аара паскан заметказында Алексей Максимовичты «европейский знаменитый писатель», теп, адаган (В. Ленин, т. IV, стр. 345).

М. Горький ол тушта орустардынъ революционный массазынынъ, Россияба парчын мирдинъ канче-ле пар передовой, айдас кижилерининъ санапчыткан сагыштарынынъ вместителли полган. Ол тушта, ол Данко, теп, тынъ чакшы герический легендаанъ авторы полган. Данко, позынынъ племязын позынынъ чурегин шуурул алып, аны «кижилерге полчыткан великий любовьтынъ факельни» теби чарыдып, тыда тартпас, чыштарба шёгүн саастарба улуг чолга ал шык келген.

1895 чылдынъ пир самарский түнинде уйгузы келбеэн одурчадып М. Горький героический лаччыннарга гимн пазып алган (Лаччыннарданъ аара сарын). Часкызын 1901 чылда позынынъ аптыг-шаптыг «Буревестниктенъ аара сарынын» пазып алган. Ол сарын ол тушта самодержавие насильниктербе эксплоататорлардынъ обществозыба революционный күреш иштеэрge кырычыткан призыв, теп, көрүлген полган. Кан полициязы ол сарыннанъ аара пир донесениезинде паскан. «По айдылан ган стихотворение улуг впечатление иштеди.., ананъ

Горькийди позын «буревестникле», теп, эбес «буреглашатай», теп, ада пердилер, нооданъ аара, тезе, полчанъ буряданъ аара-ла айтпаанча, буряны позыба парарга кырчa».

М. Горький канче-канче чўс матат чакшы, постарынынъ теренъ айдылчытканнарыба, кўштерибе, пазылганынъ шын айдылчытканыба чакшы художественный произведениялер пазып алды. Ол произведениялер орус чадыгынынъ улуг, яркий картиназын көргүс салды (по эрткен столетиеэнъ ийгинчи пöлүгиненъ Великий Октябрьский социалистический революцияга тёнче). Аанъ парчын произведенияleri пир чаананъ угнетательлерге, эксплоататорларга, чадыгдынъ ийги азактыг хищниктеринге чабал кёрүшпе, паза пир чаананъ калыкка, ишчилерге позынынъ родиназынга, социализмге ўлүг кёлленишпе пүт парганин. 1906 чылда Америкада позынынъ «Мать», теп, аттыг-шаптыг романын пасча. Ол романда пролетарский революционерлердинъ — Павел Власовтынъ, аанъ ичезининъ Пелагея Ниловнаанъ яркий образтарын көргүсча. Позынынъ парчын рассказтырында, повестьтеринде, романнарында, пьесаларында чадыгды рабочий класстынъ, ишчилердинъ интерестериненъ шыгара көргүсча. Парчын ылардынъ Лениннинъ — Сталиннинъ партиязынынъ уштап-паштаганыба кўрешченъ праволарын, ылардынъ негченънерин айдып одурган.

В. И. Ленин 1910 чылда «Заметки публициста», теп, пасканында айткан: «М. Горький безусловно пролетарский искусствоонъ тынъ крупный представитель» (т. XIV, стр. 298).

М. Горький — пистинъ эпоханынъ айта-ла великий писательни, наа, пролетарский социалистический литератураанъ создательлибе основоположники. Ол чер ўстүнинъ ырызынга парчанъ шынык чолды чарыда чёрген,

чакшы пилген первый русский, мировой писатель полган. Ол революционный рабочийлердинъ, революционный калыктынъ чолын, великий большевистский партиянъ, аанъ гениальный вождьтарынынъ Ленинме Сталиннинъ знамязыба парчанъ чолды унънаган, ол чолба позынынъ чадыгында парган, ол чолга калыкты, чөр ўстүнинъ парчын передовой айдас кижилерин кырган. Ол чолда ол ишчилердинъ ижештиг аргыжы полган, свободный кижиденъ ўчүн, трудпа разумнынъ торжествозынанъ ўчүн, коммунизм негченъненъ ўчүн пламенный күрешчи полган. Ол чолда ол великий Ленинме великий Сталиннинъ соратнигибе аргыжы полган.

Рабочий класстынъ, большевистский партиянъ ырылышлары, социализмнинъ ырылышлары аны абанъ аара чабал көргөннер, абанъ корукканнар. Чабалданъ чабалок троцкистско-бухаринский гадтар аны абанъ аарз одүрбүскеннер.

1936 чылда июньынъ 18 күнүнде М. Горький чок пол парды. Аанъ Советский Союзтынъ калыктарын постарынынъ великий родиназын алынанъ аара тыыдарга, капиталистический страналардагы ишчилерди, тезе, постарынынъ вековой насильниктерибе — эксплоататорларыба күрежерге вдохновлять этчыткан гениальный книгалары алындагок чилеп тириглер, алындагок чилеп блут чоктар.

Г. П. Павлов

БУРЕВЕСТИКТЕНЪ ААРА САРЫН

Агарыш турган талайданъ шыгара салғын пулуттар чыпча. Пулутпа талай аразында кара чалынга чүүнүг Буревестник кайынча.

Канадыба толкуг кабысча, соган чилеп пулутка адымбысча, кыйгыр салча — пулуттар, тезе, күштынъ ол корукпас кыйгызынанъ ўргүнүш уқчалар.

Ол кыйгыда — буряанъ жаждазы! Ол кыйгыда пулуттар гневтинъ күжүн, страстьтынъ чалынын, негиштинъ ижештигин уқчалар.

Агыйлар буряанъ алынга ёстеэшчалар, ёстежип ала, карчы-перчи чёрчалар, постарынынъ корукчытканнарын талай түбүнге сук саларга пеленнер.

Гагарлар ээдок ёстеэшчалар, — ылар, гагарлар, чадыгдынъ битвазынга кынып чадып алчанъок педилер: ыларды тегри шаттылагы коргусча.

Чединмес сагыштыг пингвин себис позын, чылайбыза перип, чалым қаяларга сукча... Кёбүкпе агар парган талай ўстүнде гордый Буревестник-ле корукпаан, тудулбаан кайын чёрча!

Пулуттар талай ўстүне ылам карашкы полуп, ылам тёбере түшчалар, салғын, тезе, сарнап келип, шаттылакка ўдуре идинча.

Тегри шаттылап турча. Салғынма талажып, толкуг гнев көбүгінде ёстепча. Мине толкугды, салғын, құчактап алып, каныккан озыба, чалым каяга тоозун шыгара, изумруд уундугы чилеп чылтырада шапча.

Кара чажын ушқаш Буревестник кыйгыр чёрча, чоган чилеп пулутка казалча, толкуг көбүгін канадыба усча.

Мине, олок демон чилеп, буряңынъ гордый кара демоны чилеп чёрча — каткыр салча, сорсуп салча... Ол пулутты аскайладап, каткырча, ўргүнген озыба сорсупча!

Тегри шаттылагынынъ гневинде, — сетким демон, — ўрденъок пеэрे ноий парганны укча, ол иженча: пулуттар күнни көлектеп полбастар, — чок, көлектеп полбастар!

Салғын күүлепча... Тегри шаттылапча.

Түбү чок талай ўстүнде пулуттар кёк чалынма койчалар. Талай чажыннар соганнарын кааш келип, ўжүре шапча. Ол чажыннардынъ көлеткилери, чок полуп ала, олок оттуг чыланин чилеп толгалчалар.

— Буря! Ўр-да полбаан, буря полбызар!

По корукпас Буревестник канык кел кыйгыр-чыткан талай ўстүнде чажын аразыба кайын чёрча, негиши пророгы:

— Буря ылам тынъ полбуссын! — теп, кыйгырбыза перча.

ЛАЧЧЫННАНЬ ААРА САРЫН

Тириг-соок улуг талайдынъ кажы арий-ле тынча, аргызы, тезе, наа шыкчыткан айдынъ чарыгыба урдур салып, узуу пертир — шым турча. Күмүш ушкаш позы түш-үлге чаннынъ көк тегризибе каттыш партыр, ол тегрининъ кыйбыранмаан турчыткан ак пулуттары ананъ ёттүре шал турчалар. Ылардынъ аразында, тезе, алтын ушкаш чылтызактар пызышчытканнары көрүнча. Паягы-ла, тёгри ўзёлбеги чок, кёйчеэ шабыл турчыткан толкуглардынъ сыйбырашчытканнарын тынънап аларга санап, ылам чабыс түже перген ушкаш.

Норд-остка пўктүре шаптырып, пожада ардап парган агыштыг таглар постарынынъ тегейлерин көк тегриге тебе шёй салтырлар, ылардынъ юг түдүнинъ карашкызыба туман салган кыдазын контурлары тогалак пол партырлар.

Таглар нооны-нооны тынънап турчалар. Ыларданъ кара көлеткилер, чажыл онъе чүүнүг толкуг паштарынга, түжүп, паягы-ла чагыс-ла движенини токтадып; кёбүктер шыылагын по тайный тишинаның коскапчыткан канче-ле звуктарды пазыбызарга санапчыткан чилеп, туглап турчалар. Таглар паштарынынъ кестиненъ шык-

калак айдынъ сустары кёк тегрининъ иштибе
күлүш чилеп чылтырап турчалар.

Надыр — Рагимнинъ Оглы, улуг чаштыг
крымский чабан, кёёче.

— А — ала — ах — а — акбар! — теп, эзеп-
ча. Позы мёзүк сынныг, ак шаштыг, күнге кёй
парган, чоон эбес, пилетчи апшый.

Пис аанъма, позынынъ туган тагынанъ ко-
дурул келип, каарып, торбаска пастьыр парган
тириг соок улуг таш алында — кыдазын таш
алында кумакта чатчабыс. Ол таштынъ талай
чанынга толкуглар шёк-шап ўўп салтырлар...
Пистинъ оттынъ чарығы аанъ тага тебе чат-
чыткан чанын чарытча. От чалыны чөлбілбизе
перча, эски таштынъ пузук кирген черлерибе
көлеткилер чёрчалар.

Пис Рагимме ийгеэле наа-ла аньап алган
пальктанъ мүн пыжырчабыс. Ол тушта ийги-
лебистинъ мендиг настроениелиг полганмыс:
парчын небе писке призрачный, одухотворен-
ный ушкаш полган. Чүргибиске тынъ чакши,
тынъ нынънак пилдирча, пёгүнерденъ-не паш-
ка кёнънўбис паза небеге парбаанча.

Талай, тезе, такка қыналып одурча, толкуг-
лар отка чылынарга сурانчытканнар ушкаш,
үннери чобажынанъ угулча. Пиреэде тегенде-
гиденъ тынъ шаалабысча — ол толкуглардынъ
пирези, корукпастары писке коштаа келе перча.

Рагим тёжүн кумакка салып, пажыба талай-
га тебе чатча. Позы шыганактан салтыр, пажын
аязынга ширеп салтыр, сагышка калган кижи
чилеп, каарып көрүнчыткан черлерге тебе кё-
рүп чатча. Лепек түктүг кучча пёргү мойнын-
га түш партир, тырыш парган узун кабагынга

урұна талайданъ арыг өзіншінде шапча. Апшый күжү-да албаза, филосовствовать этча, паяғы-ла талайба эрбектешчыткан ушқаш:

— Кудайга пүдүштүг кижи райга парча. Кудайба пророкка пүдүш чок кижичи! Ажа ол по көбүктө? Суг сыртында тиги күмүш петнелер ажа олок, кем пилча.

Чалбая парбыскан тириг соок карашкы талай чарыжға перди, кайы черлеринге ай чарығы түже перди. Ай таглардынъ тогалак тегейлери-ненъ шык келди, амды нооны-нооны пёгүнгенче көүчөэ позынга ўдуре тынчыткан талайга, суг кажынга, пистинъ кыйыбыстагы ташка чарык түжүрча.

— Рагим! Ныбак ыс пер..., теп, сурапчам апшайды.

Рагим мага тебе айланмаан,

— Көўре? — теп, сурапча.

— Теген! Мен сеэнъ ныбактарынъа кынчам...

— Мен сага түгезе ыс пердим... Паза унъ-набаанчам...

Ол ээде мени пазок суразын, теп, айтча. Мен пазок сурапчам.

— Мен сага сарын айт перейин, угарзынъ-ма? — тепча Рагим.

Мен эски сарын угарга санапчам, ол сарын мелодиязын чидирбеске киччелен келип, унылый речитативпе эрбектеп шыкты.

I

«Чылан тагба мөзүк шык парып, кая аразында шык черде чат салды, түүн чилеп түрүл палып, талайды көре перди.

«Тегриде күн сустан турды, таглар, тезе, тегриге тебе изигбе тындылар, тёбере толкуглар ташка шабылып одурдылар...

«Кая аразыба, карашкы чербе, пыргыранче, таш тогалатканче, талайга ўдёре суг тебин түшча...

«Ак кёбүкке уйбал парып, күштүг позы тагды кый турды, шаалаганче талайга түш турды.

«Чылан түүл чаткан черге кенетки Лаччын кел түштү, тёжү күштынъ талал партыр, чүглери канга пектел партыр...

«Кыска кыйгыба Лаччын черге түжүбүсти, канныкан озыба тёжүн кадыг ташка шап тура перди...

«Чылан коругуп, кедере тебинди, соонда, күштынъ ёлченъ теминге пир-ийги-ле минут калганын пилип алды...

«Тептир салган күшкө коштаа парды, карак алынга келип, кыжылап шыкты:

« — Оле пердинъме?

« — Да, оле пердим! — ўн перди Лаччын, улуг тыныбыза перип. — Мен тынъ чакшы чажап алдым!.. Мен ырысты унънапчам!.. Мен корукпаан күрештим!.. Мен тегрини кёрдим. Сен аны ээде коштаа көрүп албассынъ!.. Эх, сен параскан!

« — Аа, тегрибе? — ол анда пир-да небе чок... Мен анда кайде чыжын чөрерим? Мага мында тынъ чакшы... чылыг-да, шыктыг-да!

«Чылан свободный күшкө ээде ўнъдешти, иштинде, тезе, алынчыткан полар, теп, каткырын салды.

«Пазок пеэде побўнди: «Учуксань-да, эбезе

чыжын чёрзенъ-да ужу онъактылыг; парчың
небе черге чадып, сий паар...»

«Смелый Лаччын кенетки қанат шабынмы-
сты, көп эбес күдүрүнмүсти, кая аразынга те-
бе карактамысты.

«Кыр таш аразынанъ суг ағып түшча, ка-
рашки турчыткан кая аразында тынарга аар,
чызыгба чыстанча.

«Ачыгыба Лаччын пары-чок күжүн пажынга
тартынып кыйгырбысты:

«— О, тегриге пир-да катнап шық парчанъ
ползам!.. Ыырлыгды кап алар эдим... қанынг
тёжүмге пазар эдим... мәэнъ канымга карлык
паар эди!.. О, кайран күреш!..

«Чылан, тезе, пöгүнча: «пеэде ачыгланчыт-
канда, тегриде чажарга ажа шынап-та чакшы
полар эди!..»

«Ананъ свободный кушка айтты: — «Сен
кая пажынга парып, тёбере таштанмыссанъ.

«Ажа канаттарынъ сени кабызарлар, ажа
позынъынъ стихиянъда көп эбес-та чажап
аларзынъ».

«Лаччын пырлажыбысты, улуг кыйгы салы-
быза перип, уянъынг таш ўстүбе пажын ѡре-
тудып ал парды.

«Кая пажынга келе перип, канаттарын чайын-
мысты, иштинге чөл киире тартынып алды, ка-
рактары чылтырап шыкты — тобере ужу бусты.

«Чалым кая тёбере таш чилеп тогалан түш-
тү, канаттары сыныжып, чүглери тостурул
калды...

«Позын, ок чилеп адылчыткан, суг кап ал-
ды, канын чунубусты, көбүк кезиртибисти, та-
лайга ал кирибисти.

«Талай толкугы, тезе, ачыглыг кыйгыба ташка шабыл турды... Күштынъ ёлген сөөги талай пространствозында көрүнмеэн парды...

II

«Чылан, кая аразында чадып, по күштынъ ёлгениненъ аара, тегриге полчыткан страстьтанъ аара көп пöгүнди.

«Мине каракты по-чашка ырыстыг мечтаба эркелепчыткан черге тебе көрбүсти.

«— По ёлген Лаччын по ужы-тöби пустыняда нооны көрдү ананъ? Мендиглер, постары ёлубүзе перип, ноога пеэде тегриге кынып, чүректи ачытчалар ананъ? Ыларга анда ноо көрүнча? Тегриге ўр-да эбеске шыгып, мен аны ажа пилип алар эдим.

«Айтканны айтканма иштебисти. Шулгана чат салган позы түргек чилеп когулуп, ѿре кабылбысты, күнгө чишке лента чилеп чылтырааш калды.

«Öök чыжын чёрерге туган позы учук полбаан салды!.. Аны ундуудубуза перип, ташка кел түштүү, ёлерин ёлбеэн калды, — каткырысты...

«— А-а, тегри учук шыкчанънынъ кынныгы мында полтырно! Ол — ушчанъда полтыр!.. Каткылыг күштар! Черди пилбеэн, анда ээринип, каяа-каяа тегриге мөзүк шыгарга киченчалар, ол изиг пустыняда чадыг тилепчалар. Анда пир-да небе чок. Анда чарық көп, чииш, тезе, чок, тириг небеэнъ ширенченъи чок. Ноога ээде улуг сананча? Укорлар ноога? Мынанъ аара: аанъма постарынынъ санапчытканинары-

нынъ келишпезин чабынарга, постарынынъ чадыг керегинге чарабастарын чажырарга? Катылыг күштар!.. Чоок, ылардынъ эрбектери мени паза меккелеп албастар! Мен позым парчын небени пилчам! Тегрини мен күрдим... Мен ага учук шыктым, мен аны тенънеп алдым, ушчанъ керекти пилип алдым, ёлерин ѡлбедим, позымга-ла тынъ пүде пердим. Черди кёйлен кем унънбаанча, ол керек мекке-да чатсын. Мен шынны унънапчам. Ылардынъ призывтарынга пүтпессим. Чердинъ чаяганы чербе чатчам.

«Чылан улуг сананмыза перип, таш ўстүнге шулган чадыбысты.

«Талай ылам чарыжа перди, толкуг суг жынга коргуштуг пола шабылча.

«Ылардынъ парстынъ ушкаш шынъыттарында гордый күштанъ аара сарын сарналды, ылардынъ шабылчытканнарынга чалым каялар пырлашты, коргуштуг сарынга тегри пырлашты:

«Храбрыйлардынъ безумстволарынга слава перип сарнапчабыс!

«Храбрыйлардынъ безумстволары — ане чадыгдынъ мудростьзи! О, смелый Лаччин! Ка-нынъ ыырлыгларба күрежип ак парды... Тем келе перер — сеэнъ изиг канынъынъ шурлактары карашкы чадыг аразында шагын чилеп кабыл шыгарлар, свободага, чарыкка полчыткан безумный жаждаба смелый чүректерди көп кабызыбызарлар!

«Сен ёл-та парзанъ!.. Смелыйлардынъ духпа күштүглердинъ арынында качан-да тириг пример поларзынъ, качан-да свободага, чарыкка кырычыткан призыв поларзынъ!

«Храбрыйлардынъ безумстволарынга слава
перип сарнапчабыс!..»

...Талайдынъ аргызы тымыл парып, күзеген чилеп чылтырап турча, толкуглар кумакка урунуп, сарын ўни шыгарчыткан чилеп шайкыл турчалар, мен талайга тебе көрүп, шым чагчам. Ай сузынга күмүш ушкаш ақ петнечектер сугда ылам көп пол парды... Пистинъ кастрюnek кёöче кайнап шыкты.

Пир толкуг, ойнаганче, суг кажынга идилча, алаанче шаалаганче, Рагимнинъ пажынга ёйкетепча.

Ага Рагим

— Каяа парчанъ?.. Нан! — теп, кол чабысча, анзы, тезе, олок айтканма нандыра талайга идилбисча.

Мага Рагимнинъ толкугуба тынныг небе чилеп эрбектешчытканы каткылыг-да эбес полтан, коруштуг-да эбес полган. Эбире чанап чүрекке нынънак, каракка суктуг пол турча. Талай айтала тынъ шымыл турча, аанъ күндүскү изигденъ соогалак тагларга тынчыткан свежий тытыжында сдержанний улуг күш чажынчыткан ушкаш. Карамдык көк тегриде чайыл парган алтын чылтыраактарда кайдиг-кайдиг ўргүнүштүг, чүректи нынънатчыткан, сагышты челенъзиретчыткан тынъ чакшы керек сакталчытканы пазыл парган ушкаш.

Парчын небе уйгуда, эндиг-да полза, парчазы нооны-нооны тынънап, сетким полчытканнар чилеп пилдирчалар, паягы-ла пазагы се-кунт пажында, парчын небе тура сегрип, айтала суктуг ўнме кагыл шыгарлар шени полча. Ол ўннер элбе-чоннынъ (мирдинъ) чажыттыг

керектериненъ аара эрбектеэрлер, сагышка
киире айт перерлер, ананъ аны, кёлетки уш-
каш отчак чилепок, ўжўрбўзерлер, тынын по-
зыба пирге карамдык кёкпе кёгерчыткан тўби
чок мўзўк черге кап алып, ал шыгыбызарлар,
ананъ ага ўдўре типпилеэш турчыткан чыл-
тыстар ээдок откровениеэнъ тынъ кайгаштыг
музыказыба как шыгарлар...

МАКАР ЧУДРА

Талайданъ шыктыг, соок салғын шапты.
Ол салғын суг кажынга чүгүрүш келчыткан
толкугдынъ пир шен шаалагын, суг каштада
ёс парган аралактар кагжырагын чазы иштин-
де ал чёрди. Салғын пиреэде кенетки шабы-
за перип, позыба пирге түрүл парган сарыг
пүрчектерди сыйбап, отка чалын шыгара таш-
тап одурды; писти эбира шунънап турган күс-
кү күннинъ карашкызы чексинмизе перчыт-
кан ушкаш, коруккан чилеп аара идилбизе пе-
рип, сол чаныбыста — ужы-пажы чок чазы,
онъ — чаныбыста ужы-пажы чок талай, ме-
ненъ ўдуре, тезе, каар парган Макар Чудра,
теп, цыган көрүнүбүзе перча — ол пистенъ
элиг алтам шен черде позынынъ тaborынынъ
аттарын кадарган.

Соок салғын каладынынъ ёёрин кайра таш-
тап, түктүг ёзин ажа таштап, аябаан-да ёттүр
турза, чүзин мага тебе тудуп, көрерге чакшы,
күштүг көрүппе қыйын чада одуруп, позы-
нынъ тириг соок улуг канъзазынанъ тартып,
келиштире тын келип, аксыба пурнунаң тү-
дүн шыгарып одурды, карагын, тезе, меэнъ
пажымнанъ ажыра көрүп, шымыл пар тур-
чыткан карашкы талайданъ албаан, салғын

кезе тегчытканнанъ арий-да кёс шеберленмээн, мээнъме ўзўлбеги чок эрбектеэш одурды.

— Сен ээде чёрчанъма? Ол чакшы! Сен, лаччын, чакшы чол алыш алтырзынъ. Ээде керек: чёрүп, кёрүп одур, тосканчө кёрүп алдынъ, чадып ёлбүстинъ — ане паза ноо керек!

Аанъ «ээде керек», теп, айтканынга чагда-баан салганымны кынмаан угуп алыш, айтты: — «Чадыгба? Ёске кижилербе? — Ээ! Са-га ноо керек ананъ? Сен позынъ чадыг эбес-синъме ананъ? Ёске кижилер сен чок чажап-чалар, чаштарын сен чок эртизибизерлер. Ажа сен пиреэ кижиге керекким, теп, санапчанъ? Сен итпек-та эбессинъ, агаш-та эбессинъ, сен пир-да кижиге керек чоксынъ.

— Ўргенип, ўргедерге тепчанъма? Аа, ки-жилерди ырыстыг иштеп аларга ўргенип алар-зынъма? Чоок, полбассынъ. Паштап шажын агар парзын (каар пар), ананъ ўргедерге, теп, айт. Ноога ўргедерzinъ? Парчын кижи пос позынга ноо керегин пилча. Кем сагыштыг, ол ноо парын алча, кем алыг аарык, ол пир-да небе албаанча, парчын кижи позы ўргенча.

— Сеэнъ ол кижилеринъ каткылыг кижи-лер. Чыылыш парып, ёзере кынаашчалар, чер-динъ кёбү, тезе, кörзенъ кайдиг, — колыба чаазыга тебе тудуп көргүсти. — Парчын иш-теп-ле турчалар. Ноога? Кемге? Пир-да кижи унънабаанча. Кижи кыра сүрчытканын кёрүп, санапчанъ: ане по тер шурлагыба күжин чер-ге корладыбызар, ананъ олок черге чадып, чызыбызар. Ол кижидёнъ пир-да небе калбас, ол позынынъ чаланъынанъ пир-да небе көрбे-

энча, турганок чилеп алыг позыба ёлбүзе перча.

— Ол, чер кас-казып, позы чатчанъ чердида казып тооспаан ёлерге тугдычы? Кёнънүн пилинчаба? Чаазы чалбагы танышпа? Чаазы толкугынынъ ўни аанъ чүрегин чарытчаба? Ол кайде турганынанъ ала кул, парчын чадыгында кул! Позыба ол ноо иштебизер? Арий сагыш-ла киришсе, поонубузарчы.

— Мени, тезе, кёрчанъ, элиг сегис чаш кёргенимни катка пасса, сеэнъ ушкаш мендиг мунъ капка сынъмас. Айтсанъ: кайдиг черлерде мен полбадым? Айт полбассынъ. Сен мен полган черлердинъ кайзын унънабаанчанъда. Ээде чадарга керек: парып-ла одур — ане парчын поры-чогы мында. Пир черде ўр турба — анда ноо кёрерзинъ? Ане чер эбира, ёс-ёзере сүрўжүп, каразы-күндүзүбे чөрүшчалар, сен ээдок, кёнънүнъ калбаска, чадыгданъ аара сананчанъ сагыштанъ теэс чёр. Пёгүне перзенъ — чадыгданъ кёнънүнъ кал парар, парчын-да ээде полча. Меэнъме ээдок полган. Ээ! Полган, лаччын полган.

— Мен түрбеге Галичинада одургам. Нёөрге чарыкта чажапчам? — теп, эринген оомма санандым — түрбеде эриштиг, лаччын, эриштиг! — эринип кунан шыктым, кёзүнектенъ чаланъа тебе кёрбүзе перип, чүрегимни олок шашкак чилеп казады. Кем айдар: ол нёөрге чажапча? Пир-да кижи айтпас, лаччын! Ананъ аара сураарга-да турушпаанча. Чадып-ла одур — паза ноо керек. Чөрүп одур, позынъны кёрүнүп одур, анда эриштиг-да полбас. Мен анда курба чүчеденъ поонубуспадым, ээде полганчы!

— Хе! Мен пир кижибе эрбектештим. Силердинъ, орус кижи полтыр, қадыг кижи. Позынъ санапчыткан чилеп чажабаска керек, қудай айтканма чажаарга керек, теп, айтча. Кудай сөзүнъ ук, ананъ нооны-ла суразанъ, ол аны перер, тепча. Ол позы одал парган кептиг. Мен ага кудайданъ наа кеп сура, теп, айттым. Эздө айтканым, тарынмысты, каныгып ала, мени сүрүбүсты. Аанъ алында кижиге простить эдип, кижиге кёölенерге, теп, айткан полган. Меэнъ эрбегимге кёölенмеэнде, мага кайда простить эдер эди. Эздок — учитель полча! Ылар чишисти ас чиирге ўргетчалар, постары, тезе, суткезин он катнап чыпчалар.

Ол костерге (от кёйчыткан черге) тебе түккүрбүсти, канъзазынга такпы тыктап, шымылысты. Салғын ыынънап пазок шым турды. Карапшыда кёöче аттар киштештилер, таборданъ кунаныштыг сарын угулды. Ол, Макардынъ қызы кёрүптүг Нонка сарнаган. Аанъ качан-да пашкачыл, ноо-ноо четпеэнчыткан довольно эбес пазок требовательный, ўни мага таныш полган — керек сарнаганда ползуч, керек «эзен», теп, айтканда ползун. Аанъ карамдык чўзи улуглана чёрчыткан кан кыстынъ чўзүнге чўёнүг полган, кёлек тартыл парган кара күренъ карагында, позынанъ кёрүптүг чок, теп, тооланчытканы, позы эбеске кыртыштанчытканы кёрүнди.

Макар мага канъза туда перди.

— Тапкы тарт! По кыс чакшы сарнапчаба? Эндиг полчанъ! Мендиг кыс позынъа кёölензин, теп, санаар эдинъме? Чоокпа? Чакшы!

Ээде керек — кыстарга пүтпе, ыларданъ ырак полуп одур. Қанъзаба тапкы тартканинъ кыспа ошканыжарга артык, аны ошканып алзанъ, тезе, сеэнъ чүрөгинъде позынънынъ кёнънүнъ чок пол парар. Нoo-ноо каракка күрүмес небе паглалыш парар, ўзўбўзеге, тезе, келишпейнча, калган чүрёгинъни ага пер саларзынъ! Ол шын! Кыстарга кенен полба! Қачан-да чойлапчалар! По-чарыкта сененъ пашка кижиге кёйленмеэнчам, тепча, кайде-кайде булавкебе казабиссанъ, калган чүрөгинъни кодуруп аларлар. Мен онънапчам! Ээ, мен ол керекти пилчам! Угарзынъма лаччиын, пир керек айт перейин? Сен аны сагышка салын сал, салын-на салган, — позынънынъ чажынъта свободный күш поларзынъ.

«Зобар, теп, кижи, оглан чаштыг цыган Лойко Зобар полган. Аны парчын Венгрия, Чехия, Славония, парчын талай эбира чатчыгкан кижилер унънаганнар — айдас небе полган! Ол орталардынъ чуртарында Лойконы ёдўрерге, теп, шертенмеэн кижи чок полган; ол тезе, чажап одурган; пиреэ ат кёнънүнге кирибискенде, керек анда пир рота солдат кадартып сал, Зобар ол атты анда-да мёнүп алып, сайбырладар! Ээ, пиреэ кижиденъ коруктоокпа ананъ? Керек анда айналарыба пирге сатана позы-да келзин, ол аанъ, ага тебе пычак, тўжўрбезэнче калбас, айналарынынъ, тезе, аксы-тиштерин адыбызар — ол, тезе, какраз!

«Парчын таборлар аанъ шабын угуп, аны унънаганнар. Ол аттарданъ пашка паза пир-да небеге кёйленмеченъ, аны-да ўр эбеске — конънў кал парганды, садыбысчанъ, акказын, тезе,

көрек кем-да ал. Ол пир-да небени кыйматқа тоолабачанъ — сага аанъ чүреги көрек полза, сага-ла чакшы полза, ол аны шуртуп пербизер. Ол эндиг лаччын полган!

«Ол тушта пистинъ табор Буковина черибе кёш чөрген, — аанъ пеэрө он чыл эртти. Пир катнап — караагызын, часкыда, пис: мен, Коштуна пирге шаглашкан Данило, теп, солдат, каары Нур, пазок Данилоонъ қысчагы Радда көс одурчабыс.

«Сен меэнъ Нонкамны унънапчанъма? Канькыс ушкаш! Радда, тезе, — аанъма тенънеэрге чарабас — Нонкаданъ ырак артык! Ол Раддаданъ аара тилбе айдып албассынъ. Аанъ көрүптүгин скрипкаба-ла кагып алар, аны-да ол скрипканы позынынъ чүреги чилеп пилчыткан ползун.

«Ол қыс чаш ооллардынъ чүректерин курударын-да көп курутты! Моравада пир чазан салган небе, позы каар партир, аны-ла көрүп, сыныкат парды. Атка одурган озуба пырлажып ала көрча. Позы көрүптүг — айна пайрамда ошкаш, кеби алтынма тиктир салтыр, нанындагы кылышы чажын чилеп чылтыралча, ады таптап шыкканда, кылышы кыймат таш чилеп палтынънаа перча, пажындагы килинъненъ тиккен пёрёги олок тегри чилеп көгерча, — тынъ чазанган ашый полган! Раддага көр-көрүп айтты: Гей! Мени ошканмыс, пир кабычак акча перерим! — Аңзы ага тебе көрбөэн, кедере айлан парды! Чабал айдыбыскан ползам, чабал алынма, айт полза, мага тебе күлүне көрбус олапшыйдынъ улуг өзүнчүтканы олок озыба түжүбүсти, Раддаанъ.

азагынынъ алынга пир кабычак акча шеле
перди — улуг кабычак полган, карындаш! Рад-
да, тезе, кенен полбускан чилеп, ол кабычак-
ты азагыба палгашка падыра тебисти.

« — Ээх, кыс! — ўшкүрбүсти апшый, аанъ-
адынга камчы шабысты — тоозун пулут чилеп
кабыл калды.

«Эртенде ол апшый пазок келө перди. —
Аанъ абазы кем? — теп, сурап, табор ишти
тегри чилеп күзүрепча. Данило шык келди. —
Кызынъны садыбыс, нооны-ла алайын тезенъ,
аны перерим! — Данило, тезе, ага айдыбысты:
— Постарынынъ шошкаларынанъ постарынынъ уяттарынга тёнче паннар-ла сатчалар,
мен, тезе, Кошутпа шаглашкам, пир-да небебе
садышпаанчам! — Ол апшый пышкыр шыкты,
кылыжын кабынды. Ол тушта кем-кем ат ку-
лагынга қабаа сугубусты, ол ат уш-паш чок
ужубусты, апшыйды пирге ол парыбысты. Пис,
тезе, каткыр-каткыр, парбыстыбыс. Пир күн
парчабыс, ийги күн парчабыс, көрзенъ чедижил
алды! — Гей, теп, айтты, мен кудай-да алында
силердинъ-да алларынъ-да арыгым, кысты ма-
га пераар: канча пар небени пёлүжүп аларбы-
стар, мен тынъ пайым! — Эзерге одуруп, сал-
гынга ёленъ пажы чилеп чайкылганче, эрбек-
тепча. Пис пёгүн турубустыбыс.

« — Данило — кызым, эрбектен көр! — теп,
кёйче айдыбысты.

« — Радда, тезе, пистенъ — тижи Кара-куш
позынынъ көнънүбе карга уязынга парза, ол
кайдиг пол парар эди? — теп, сурабусты.

«Данило қаткырыбысты, пис ээдок каткыр-
быстыбыс.

«Шынны айтчанъ, кызым! Уктунъма господарь? Керек келишпеэнча! Пашкаларды тилеп кёр, нанчы, ылар чёпке табырак келерлер. — Пис алынанъ аара парыбыстыбыс.

«Ол господарь, тезе, пörүгин кап алыш, черте таштабысты, нандыра чүгүртүп шыкты, черле кидиреп калды. Көрдүнъме кайдиг Радда полган полтыр, лаччын!

«Да! Пир катнап караагызын ананъ угуп одурғанмыс, чаазы иштинде комус кагыл шыкты. Тынъ чакшы кагылды! Ол комус ўнүнге кижи каны ойнап шыкты, кижини кая-кая тарта перди. Ол комус ўнүнинъ соонда парчабыска чажабаска, чажаза, тезе, парчын чердинъ каны-пийи пол чажаарга, теп, сагыш кирди, лаччын!

«Мине карашкы аразынанъ ат шыга салды, аанъ ўстүнде комус кагып ала, кижи одурчада. Ол кижи адын от кажында токтадыбысты, комузын кагып, токтадыбызок перди, писке тебе күлүне көре перди.

« — Ээ, Зобар сен полтурзынъно! — Данило ўргүне кыйгырды. Ане по Лойко Зобар полган.

«Устүнгү сагаллары ўштүнге чадып, кудрявый шаштарыба арлаш партырлар, карактары чарык чылтыстар чилеп кёйчалар, күлүнчытканы, тезе, кудай по турча, олоок күн ушкаш! Позы адыба пирге пир тебирденъ иштет салган ушкаш. Паягы-ла канга пектеп парып турчыткан ушкаш, кёйчыткан от ушкаш, катырганда тиштери чылтрашча! Ол мага пиреэ-да сёс айткалат, эбезе меэнъ чарыкка чажапчытканымны-да көргелекте, мен ага позымок чилеп кёөлөнмөэн ползам, адым читсин!

«Ане, лаччын, кайдиг кижилер полчалар! Сага тебе маттап көрбүскенде, чүрегинъе теэп парча, сен, тезе, уядар теби улуг юзүнчанъ. Эндиг кижибе позынъ-да айдас пола перчанъ. Эндиг кижилер, аргыш, актап ас! Ас полганда, ас ползун. Чарык чердө чакшы кёп полган полза, аны чакшыга-да тоолабас эдилер. Керек эндиг! Амды алышанъ аара ук.

«Радда айтча: — Чакшы қакчанъ, Лойка! Мендиг чидиг, чымчак ўннүг скрипканы кем иштеп перди?

Ол, тезе, катчырча: — Мен позым иштеп алдым! Мен аны агаштанъ иштебедим, мен кёёлген кысчактынъ тёжиненъ иштеп алдым, струннарын, тезе, аанъ чүрегиненъ алып, орап алдым. Скрипка кёп эбес чойлапча, чачагашты колга тударга, тезе, унънапчам!

«Пилчанъ, пистиг кижи чүректи кыска ѡрттепеске, сененъ ўчүн ыларды сагышка калгы зарга, кыс карагын сугландырызызарга санапчанъ. Ане Лойко эндигок полган. Ол тезе, — пашка черге кир парган. Радда кедере көрбүзе перип, эзебисти, аанъ айдыбысты: — Зобардынъ сагыштыйы-да, ловкий-да чогул, кижилер чойлапчаларчы! — ээде айдып, кедере парбысты.

« — Ээ, аданъма кыс палазы пол, тиштеринъ-да чидиг! — ээде айдып, адышанъ энмисти, характеристары от чилеп пысчалар. — Эзенок, карындаштар! — тедир. Мен силерге келдим.

« — Чакшы, чакшы, аймакчы! — теп, ўн, перди Данило. Ошканыжып алдылар, эрбектежип алдылар, узуурга чадыбыстылар... Теренъ узудылар. Эртен ананъ турғанмыс, Зобардынъ

пажы шўберекпе орат салтыр. Ноо полды? Узупчыткан кижини туйгагыба ат тебисти.

«Э, э, э! Ол ноо ат полганын пилип алдыбыс, күлүжүбүстибис, пазок Данило күлүбүзок перди. Че, Лойко Радда шени полбаанма ананъ? Кайдаа небени! Кыс кайдиг-да чакшы полза, аанъ душазы тар, аак, аанъ мойнынга пир пуд алтын-да ас салзанъ, полган шениненъ артык полуп албас. А ну, ладно!

«Ол ортада чадып одурдыбыс, ол тушта керегибис пистинъ чакшы полган, Зобар ээдок писпе полган. Ол писке аргыш полган. Каары апшыйлар ушқаш пилетчи, парчын небени пилча, орус пичигин, мадьяр пичигин пилча. Пире эде эрбектеп шыкканда, керек чажынъя узу баан угарзынъ! Қагыбысканда, чойлазам мага тегри наалзын, ээде комусты чер ўстүнде кижи какпас! Струнма чачагашты тартыбысканда, чүрегине, теэп парча, пазок тарттыбысканда, чүрегинъ аны угуп, ёлбүсча, позы, тезе, кагып, күлүп одурча. Пир катнап, аанъ какчытқанын угуп, ыларга-да, каткырарга-да санадым. Мине кем-кем ѡстепча, полужаар, теп, сурапча, чурегинъни пычак чилеп кесча. Мине тегриге чаазы ныбак, ачыглыг ныбактар ысча. Чакшы эрди узадып, кыс палазы ылгапча. Эр палазы кыс палазын чаазыга кырычча. Кенткиле — гей? теп, угулды. Тегри күзүрепчыткан чилеп сарын сарналча, чебе, тезе, тегри иштинде ол сарынны угуп, күн позы-да серкип шыгар! Эндиг полчанъ, лаччын!

«Ол сарынны эди-чанынъдагы тарамынъ калбаан пилча, позынъ аанъ кулы пол парчанъ. Ол тушта Лойко: «пышакпа, аргыштар!» — теп,

кыйгырбысса, ол пажаганма пычакпа-да парап эдебис. Кижибе кайде-де иштезе, ээде иштебизер эди, парчазы ага оолга айланмаанча; айданъ-на, айланмаза чакшоок, ол, тезе, Лойконы аскайлаа перча! Зобардынъ чүрегин тынъ ачыдыбысча. Сагалын сыйбанганче, Лойко тиштерин кычырадыбысча, карактары түбү чок карашкыданъ карашкоок көрүнча, пиреэде чылтырап турганда, чүрегинъ коруга перча. Лойко чаазыба ырак парбызар, скрипказы эртенги тёнче ылгап турча, Зобардынъ кёнънүн чып турча. Пис, тезе, чат келип укчабыс, пёгүнчабыс: ноо иштеченъ? Унънабаанчабыс, ийги таш ўдүре тогаланчытканнарда, ылардынъ ийги аразынга турага келишпеэнча — перет саларлар. Керек пеэде полды.

«Пир катнап, чылыш парып, керектерденъ аара эрбектеэш одурдыбыс. Эриштиг пол парды. Данило Лойкоданъ сурапча: — «Сарын сарнап пер, Лойко, сагыжыбысты чарыдыбыс!» Ол, позынанъ ырак эбеспе тегриге тебе көрүп чатчыткан, Раддага тебе көрүп, как шыкты. Скрипканы как шыкканы, паягы-ла шынабоккыс чүреги ушкаш полган. Лойко сарнап шыкты:

Ээ — ээ! Чүрегимде от кёйча,
Чаазы, тезе, тынъ чалбак!
Салғын ушкаш табырак адым,
Салаа ушкаш кадыг колым!

«Радда пурулбусты, ананъ сарынчынынъ кёзин каза көрүп, ызайынмысты. Лойко танъ чарыган чилеп полбусты.

Ээ, кёп-ээ! Че, меэнъ аргыжым!
Алынанъ аара аттырыбыспа?!

Чаазы чери кёлен партыр,
Анда чарык писти сактапча!

Ээ — ээ! Учук парып, ўдурелеэнъ.
Канаттыг күш чилеп кабылып!
Чалба-ла уруима,
Чакшы öнънүг айчакка!

Маттабок сарначанъ! Амды ээде кижи паза
сарнабаанча! Радда, тезе, суг сыскарчыткан чи-
лел эрбектепча:

« — Сен, Лойко, ээде мёзўк учукчанъ пол-
занъчи, кенен полуп, ажыбыза перип, пурнуң-
ма палгашка кел түжерзинъ, сагалынъны уй-
бап саларзынъ. — Лойко ага тебе ань чилел
кёрди, айдарын небе айтпаан салды — оол ты-
зынысты, позы сарнарын-на сарнапча:
Ээ — гоп! Кенетки күн келе перзин,
Пис, тезе, сеэнъме узупчабыс.
Эй, ээ! Пис, тезе, ол шенде сеэнъме
Уятка кёй паарбыс!

« — Ане по сарын! — теди Данило, — мен-
диг сарынны чажымга укпадым; чойлапчатсам
сатана мененъ канъза иштеп алзын! — Каары
Нур сагалагын сыйбанды, ёштүн тартыштырды,
Зобардынъ ол чакшы сарыны парчабыстынъ чү-
регибиске тегди. Чагыс Раддага-ла кёнънү кир-
беэн салды.

« — Пир катнап кара күш ўнүнге карыжа се-
эк ыынънады, — теп, айдып, Радда пистинъ ўс-
түбүске кар урган шени иштебисти.

« — Сен, Радда, ажа шымык сурапчанъ —
Данило ээде айдып, ага тебе айланды. Зобар,
тезе, пёрүгин черге таштабыза перип, тобырак
чилеп каар парып, эрбектеп шыкты:

« — Токта, Данило! Канныг атка молат суглук керек! Кызынъны мага пер, мен сеэнъ кызынъны ал салай!

« — Мине эрбек! — теп, ызайына айтты Данило, — алыш алар ползанъ алзанъ!

« — Чакшы! — теди Лойко, 'ананъ Раддага айтты:

« — Ноо, кыс, кёп эбес мени угуп ал, тынъ улугланма! Кыстарды мен кёп кёрдим! Чүрөгимге сен чилеп пиреэзи-да тегбеди.. Эх, Радда, чүрөгимни тынъ ачыттынъ! Кайдер? Кайде-ле полза, ээде ползун... керек кайдиг-да атка мүн парзанъ, позынънанъ эртизе чүгүртүп парып албассынъ!.. Кудайдынъ алынга позымнынъ мадымма, сеэнъ абанъма, парчын по кижилербе шертен келип, сени алчам. Кёр, меэнъ кёнънүмненъ тогра парба — мен свободный кижибим, кайде-ле соназам, ээде чадарым! — Тиштерин кычыратканче, карактары пызышканче, Раддага тебе пас парды. Кörзебис Раддага колын сұна перди — пис чеэ, теп, санадыбыс. Радда чазы адынга чүген сугубусты! Кенетки Лойко кол шабынып, черге кел түшти!..

«Ноо полды? теп, ак-тек полдыбыс. Паяғы-ла эрдинъ чүрөгинге ок теген чилеп полды. Аナンъ кёрзе, Радда кайышпа азактанъ каптыр тартыбыскан полтыр — Лойко ананъ аара чыгыл партир.

«Кыс пазок кыйбыранмаан чатча, позы тулюккаа ызайын салча. Пис ноо поларын кёрчабыс, Лойко, тезе, чарыл парбазым, теп, корукчыткан чилеп, пажын ийги колыба чапшыра тут салып, черде чатча. Аナンъ тур келип, пирда кижиге тебе кёрбеэн, түюккаа чаазыы тे-

бе парбысты. Нур меэн кулагымга сыбырабысты: — Аанъ сооба сеткидагы! Мен Зобардынъ сооба, карашкыга кёлен турчыткан, чаланъма пардым. Эндиг полган, лаччын!»

Макар канъзазын кагыбыза перип, такпы сала перди. Мен эски шинельбе шулган салып, аанъ каар парган, күнге кёй парган кара чүзин кёр чаттым. Ол, пажын чайкаганче, иштинде нооны-нооны айдып, сыбыранды. Кыр сагалы эленънежип, салгынга шажы тулал турды. Ол кижи тегрии наалып, кёй парган дубка чүүнүг полган, эндиг-да полза, көрүби күштүг, пек көрүптүг, позынынъ күжүнге иженчыткан кижиге чүүнүг полган. Талай алында-гоок чилеп суг кажыба сыбырааш турды, салгын, тезе, алында-гоок чилеп аанъ ўнён чаазыга ал чёрди. Нонка сарнабаан парды, тегрини туглабыскан пулуттар, тезе, күскү түнни ылам карашкы иштеп салдылар.

«Лойко пажын тёбере салынып, колларын тобур камчы чилеп пош түжүрүп, азак алыштыра алтап парды, — теп, алышнанъ аара эрбек-теди Макар — аанъ коолчак кажынга таш ўстүнгэ одуруп, ёстебисти. Аанъ ёстебиске-нин угуп, ачынган оомма, меэнъ чүрэгимге кан тартыл парды, эндиг-да полза, коштаа келбедим. Сöспе ачыга полужуп албассынъ — шынма?! Эндиг полчанъ! Пир час одурды; ийги час одурды, ўжүнчү чазын одурды — арий-да кыйбыранмаанча.

«Мен ырак эбесте чатчам. Түн чарык турды, ай чаазы иштинге күмүш урубускан чилеп чартыча, чаазы ишти ырактанъ пеэрэ көрүнча.

«Кенетки-ле көрбискеним: таборданъ табырак пазытпа Радда келча.

«Сагыжым чарыбысты! Эх, кайдиг чакшы! — теп, санапчам, — Радда магат кыс! Мине, Лойкога тебе пас парды, ол, тезе, укпаанча. Аанъ ёштүнгэ колын салбысты; Лойко чексин парды, нузуректанмыза перип, пажын көдүрбүсти. Аナンъ, кенетки тур келип, пычак капты! Мине кысты пычакпа шачыбызар, теп, санадым, аナンъ таборга угуза кыйгылабыза перип, чүгүр паарга санадым. Кенеткиле уга пердим:

«.— Ташта! Пажынъ талабызарым! — теп, кыйги угула перди! — Көрзем: Раддаанъ колында кол мылтыгы, Зобардынъ кабагын көстөэ пертири. Ноо сатана кыс! Амды ылардынъ күштери тенъ, алынанъ аара ноо полгайне, теп, санапчам?

«— Ук! — Радда кол мылтыгын курынга кыстанып, Зобарга айтты: — мен сени ёдүрерге келбедим, чаражарга келдим, пычагынъ ташта! — Зобар пычагын таштабысты, кыстынъ карагынга тебе тарына көрүбүсти. Тынъ обалыг керек полган, карынташ! Ийги кижи ёзере анънар чилеп көрүш турчалар, аナンъ ийгилези магат көрүптүг кижилер. Ылар ийгеге тебе чарып парчыткан ай көрча, пазок мен көрчам.

«— Мени ук, Лойко: мен сага кёёленчам! — теди Радда. Анзы, паягы-ла азак колын паглаттыр салган кижи чилеп, ёштүлерин тартыштырыбысты.

«— Чакшы эрлерди мен кёп көрдим, сен ыларданъ чүрегинъме-да, шырайынъма-да артыксын. Ылардынъ кайзы-да сагалларын кырыныбызар эдилер-карак сыгыбыссам, азагым-

та түжүбүзөр эдилер. АナンЬ ноо туза? Ылар теген-да тынъ-на айдас эбестеп, ыларды кааттар иштеп салар эдим. Чарыкта цыган кижиде айдастар ас чат калды, Лойко. Мен керек качан-да, кемге-да кёölенмедин, Лойко, сага, тезе, кёölенчам. Пазок кижининъ тайбас кёнънүнгө кёölенчам! Эндигди, Лойко, сененъ артыгок кёölенчам. Мага сен чок чат полбаска, пазок сага мен чок чат полбаска. Ане сен меэнъ ползун, теп, меэнъ чүрегим, меэнъ эди чаным ползун, теп, санапчам, укчанъма? — Анызыңайынысты.

« — Укчам! Сеэнъ эрбекгинъни угарга чурекке нынънак! Ну-ка, пазок эрбекте!

« — Пазок, Лойко, поны ук: сен кайде-да шакпыланзанъ, мен сени негибизерим, сен меаний поларзынъ. Темни теп-теген чидирбе — сени меэнъ ошканыжым, меэнъ ачыныжым сактапча... мен сени тынъ ошканарым, Лойко! Меэнъ ошканыжымга позынънынъ моос чадыгынъны ундурубузарзынъ... цыган молодецтерин ўргүндүрчыткан сарынынъ чаазы иштинде паза угулбаан парар, мага Раддага, кёölениш сарынын сарнаарзынъ... Тептеген тем чидирбе, теп, айткан сөзим, ол танъдаа, улуг аргыжынъя юнакка челип, мага покориться эдибизеринъни айткам. Парчын табордынъ алынга, азагымга элибизе перип, онъ колымны ошканып аларзынъ — анда мен сеэнъ алган кижинъ поларым.

«Көрзенъ, ок айна кыс нооны санап алды! Эндиг керекти кулакпа укпадым, апшыйлар айтканда, ээде пурунда черногорецтердинъ-не полган полтыр, цыганнардынъ, тезе, эндиг ак-

тап-та полбады! Ну-ка, лаччын, аナンъ каткылыг небе пёгүнип аларзынъма? Пажынъны чыл шыгара талазанъ, пёгүнип албазоксынъ!

«Лойко кедере көрүбүзе перип, чүргинге ок теген чилеп кыйгырбысты. Радда чексинмисти, эндиг-да полза, пилдиртпеэн салды.

« — Чеэ, эмди танъдаагы тёнче эзен пол кал, танъдаа мен айтканны иштеп саларзынъ. Уктунъма, Лойко!

« — Уктым! Иштеп саларым. — Зобар ёстегенъче колын Раддага туда перди. Ол, тезе, ага айланмаан салды. Ол, салғынга сынган агаш чилеп, чайкылып алып, черге чыгылбысты, сорсуп келип ылгап, каткыра перди.

«Ол моосты, көрзенъ, Радда кайде мөгадыш алды. Мен аны позымга күшпе ушкаш ал келдим.

«Ээ! Кийжи ачыг ачыганы ноо керек аナンъ? Кижи чүрги ачыга талалчытканын, кижининъ ёстепчытканын угарга кем кёölенча аナンъ? Ане амды тоолан көр!..

«Мен таборга келип, уккан-көргенимни парчын апшыйларга айт пердим. Пёгүн-пёгүнүп, по керекпе ноо поларын сактаарга чөптежип алдыбыс. Поларын пеэде полган. Пис иирде от жынга чыныш келгенмис, Лойко ага келе перди. Позы пашка пол парды, караагызын арын партир, карактары оорай партир; карактарын түнъдерес көрген озыба писке айтты:

« — Мендиң керек, аргыштар; пүүннүгү күнде мен позымнынъ чүргегимни көрдим, мен анда, ол чүректе, позымнынъ алынданы свободный чадыгымны көр тап полбаан салдым. Меэнъ чүргегимде Радда-ла чатча! Мине по көрүптүг

Радда кан кыс чилеп ызайынча! Ол позынынъ кёнънүнгө мененъ артык күйленча, мен, тезе, ага позымнынъ кёнънүмненъ тынъ кёйленчам, ананъ, аара Радда айтканма аанъ азагынга элибизерге санапчам, аанъма, картыга ёрткетербе ойнапчытканок чилеп, кыстарба ойнаган моос Лойко Зобар Раддаанъ кёрүптүги негибискенин парчын кижи кёрзүн. Ананъ ол меэнъ алган кижим полар, мени ошканып, ачынар, анда мен силерге паза сарын сарнаарга санабаан паарым, позымнынъ кёнънүмге ачынмассым! Ээдебе, Радда? — Лойко карагын кёдүрбүзе перип, Раддага тебе кörбүсти. Ол, тезе, шым одурчыткан позы, пажыба кеккебисти, колыба азактарын көргүзүбүсти. Пио кёрүп, пир-да небе пил полбаан одура пердибис. Лойко Зобардынъ кыс азагынга, керек Раддаан-да азагынга түжүбүскенин кёрбеске парбызарга-да санадым. Ноога-ноога уят полган, олок тушта ачыныштыг-да, кёнънү түжүштүг-да полган.

« — Ну! — теп, кыйгырысты Радда Зобарга.

« — Токта, манъзыраба, тем чедер, кёнънүнъ да каларга чедер..., теп, айдып, Лойко каткырысты. Каткырысканын олок молат сынъыраган шени пилдирди.

« — Ане, аргыштар, аны айдарга санагам! Ноо каалча? Амды меэнъ Раддамнынъ мага көргүс-кен пек чүрөгин пилип алайын. Пилип алайын, — тарынмалаар, карындаштар!

«Зобар ноо иштеэрge санап алганынъ пистинъ сагыжыбыска-да кире манънанмаан калды, — Радда черде чада пертири, чүрөгинде Зобардынъ койрук пычагынынъ сабы кёрүн турча. Пис олок озыба ооп сий пардыбыс.

«Радда пычакты шыгара тартып алып, кедере шелбисти, аанъ кара шаштарыба пычак кирген черин чаба тудунуп, ызайынып ала, кыйгырбысты:

« — Эзен пол кал, Лойко! Мен сеэнъ ээде иштеринъни пилгем!.. — ээде кыйгырып, ёлубүсти...

«Кайдиг кыс полтыр, пилдинъме, лаччинъ?! Чойлазам, чаштанъ-чашка кыргыштыг полайын, айна кыс палган!

« — Ээх! Улуг санангыш кан кыстынъ азагынга түжүп алайын! — теп, Лойко чаазы иштингө толдура кыйгыр келип, ёлүг Раддаанъ азагынга түшкен озыба, шым пол парды. Пис пёрүгүбүсти шууруп, шым турал пердибис.

«Эндиг керектенъ аара ноо айдарзынъ, лаччинъ? Ээде полчанъ! Нур «поны паглабызарга керек!..» теп, айдыбыскан полган. Лойко Зобардынъ колын палаарга пир-да кижининъ колы парбас эди, кол парбазын Нур унънаган. Колчабыза перии, позы кедере парбысты. Данило Радда таштаган пычакты алып ал, кыр сагалларын эленънеткенче, кан ус парган черди элеэде көр турды, пычак, тезе, койрук, чидиг полган. Аанъ Данило Зобарга тебе парып, аанъ чүргиненъ тогро көксүнгө тебе ура туда перди. Старый солдат Данило Раддага абазы полган!

« — Пеэде полтырно! — теп, Лойко Данило-га тебе айланып, Радданы чедерге парбысты.

«Пис көрүп одурдыбыс. Радда шаштарын тёжинге чапшыра пас салып чатты, катталчук caratterы көк тегрини көрдилер, азактары 'алында мюос Лойко Зобар шёййүл чатты. Аанъ чү-

зин көллектеэ кудрявый шаштары чатканнар, ананъ аара шырайы көрүнмөэнчыткан.

«Пио туруп, пёгүне пердибис. Данилоонъ ўстүнгү сагалы пырлажып, карактарын коюг кирбиктерин чап турдылар. Ол позы тегриге тебе көрүп, шым турды. Нур, тезе, ай чилеп агар парган позы, чўзибе черге тебе чадып, ылгабысты, апшый кижининъ ёштүлери тартыжа пердилер.

«Ылгарга турушкан, лаччын!

«...Парып одурганъда, позынънынъ чолынъма парып одур, тогра шыкпа. Согада пар. Ажа теп-теген чызыбаан қаларзын. Эндиг керек лаччын!»

Макар канъзазын нанчыкка сугуп, шым полбусты, шабырын карчы салыныбысты. Нанъмур чибиреп чагды, салғын тыыда перди, талай чабалана перди. Ўже перген отка аттар сонъсүре чыылыштылар, писти постарынынъ чидиг карактарыба көрүбүзе перип, эбире шунънап, кыйбыранмаан тура пердилер.

Макар ыларга эркелөэ:

— Гоп, гоп, эгой! — теп, кыйгырбысты, ананъ позынынъ кара адынынъ мойнын аязыба шап көрүп, мага айтты:

— Узуп көрер керек! — ананъ пажын шабырыба чабыза перип, азагын суна теэп узубусты. Меэнъ уйгум келбейнча. Мен карап турчыткан чаазыга тебе көрдим, анда улуг сананыш Раддааанъ сообы челбе ык чёрчыткан ушкаш полган. Пычак теген черин кара кёбүр шажыба чапшыра тудун салтыр, карамдык падырбаштарынынъ аразынанъ кызыл от ушкаш чылтызактар чылтыражка чергө түшчалар.

Аанъ сооба, ээчектери алыба, эр чакшызы
Лойко Зобар ык чёрча; аанъ сузын кара кё-
бүр кудрявый шаштар чап салтыр, ылардынъ
аразынанъ манъ сая козур карак чажы корла-
ды...

Нанъмүр ылам тыыда чагды, талай цыган-
нардынъ гордый, көрүптүг тёёйге — Лойко
Зобарба каары солдаттынъ Данилоонъ кызын-
га — Раддага кыдазын, кёдүрүм сарнады.

Ылар ийгилези карашкыга чайкыл келип, пир
үн шыгарбаан ык чёрдилер, көрүптүг Лойко
гордый Раддаба актап тенънеш полбаан салды.

М. Горький. Рассказы. Новосибирское областное
государственное издательство. 1940 г. Инд. Х-5-б(н).
Изд. № 48.

Редактор В. К. Тотышев. Технический редактор А. Л.
Темиряев. Корректор С. С. Гайнетдинов.

Сдано в набор 22|VII 1940 г. Подписано к печ. 16/X-40 г.
Формат 70×92₃₂. Объем: 0,625 бум. л., 1,25 печ. л., 1,37
уч.-изд. л. 48.384 тип. зн в печ. л. Тираж 1000.

МН 16682 Цена книги 30 к. Переплет 65 к.

Типография № 1 Облисполкома. Новосибирск, Красный
проспект, 20. Зак. № 100.